

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 1.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

RECITI
Budapest • 2012

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Felelős kiadó: az MTA BTK főigazgatója
Borítótervezés, tördelés, képszerkesztés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Pannónia Print Kft.

KÜLLŐS IMOLA

Kapros János nótája

Egy katona kivégzési búcsúja a XIX. század első harmadából*

Kandidátusi értekezésemben¹ Stoll Béla nyomán én tártam fel először a latorbúcsúk sajtószerepléseit és rokonságukat a XVI–XVII. századi közköltészeti börtöndalokkal, halotti búcsúversekkel és kivégzés előtti búcsúénekekkel, amelyek közel azonos formában és fráziskészlettel készültek a magyar nyelvterület egymástól távol eső pontjain.² Varga Imre viszont szerepdalnak, valamely iskoladráma betétdalának tartotta az efféle lírai önvallomásokot egy XVIII. századi latin nyelvű erdélyi tolvajbúcsú (*Inolus, Inolus, cordi mihi solus*) egyik változatáról szólván.³ Feltételezését megerősíti, hogy a *Névtelen Comico Tragoedia* című XVII. századi moralitásáték „híres szegény lator”-ja is hasonlóképp köszön el az élettől halála közeledtekor.

A viszonylag jelentős számú XVII. századi közköltészeti börtönének és kivégzési búcsú után⁴ a XVIII. századból eddig csak két latorbúcsúnak felfogható alkotást ismerünk. Az egyik egy *Zala megyei cigány tolvaj búcsúéneke*, amelyet 1780 táján jegyeztek le egyetlen változatban.⁵ A másik egy kontaminált szöveg, *A gyöngyösi kondás búcsúéneke*⁶ (*Világi szép ének egy szegény kondásról*). Az

* Készült az OTKA K 104758. sz. pályázat keretében.

1 KÜLLŐS Imola, *Latorköltészet és betyárfolklor: A folklóralkotások sajtószereplései egy témakör történeti változásának tükrében*, Bp., 1990. Kézirat. [ELTE Folklore Tanszék]

2 STOLL Béla, *Két népballada-változat 1782-ből és 1809-ből*, Néprajzi Közlemények, 7. sz. (1962), 63–64.; KÜLLŐS, *i. m.* és Uő, *Kivégzés előtti búcsúénekek*, ItK, 96(1992), 616–632.

3 A erdélyi „fő hegyi tolvaj” búcsúverséről bővebben ír Csörsz Rumen István: *Bocskor János énekeskönyve*, Domokos Pál Péter hagyatékából s. a. r. ~, Kolozsvár, Kriterion, 2003 (Téka), 224–228. (a 35. és 36. szöveg jegyzeteiben).

4 Erről bővebben l. KÜLLŐS, *Kivégzés előtti... i. m.*

5 *Világi énekek* (1780-as évek); STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1541–1840)*, 2., jav., bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002. [a továbbiakban: STOLL + sorszám] 390. 8b–10a. Kezdősora: *Sok százezer példát immáron láttatok... Betűhív kiadása: KÜLLŐS Imola, A magyar betyárfolklorról = Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*, szerk. BALASSA Iván, UJVÁRY Zoltán, MÓDY György, Debrecen, 1982, 577–578.

6 A ballada modern kiadása: *Világi énekek és versek 1720–1806 (válogatás)*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, műfaji bev. KÜLLŐS Imola, Bp., Unikornis, 2001 (A magyar költészet kincsestára, 97), 20. sz.

anyakocáját elvesztő s emiatt halálra ítélt kondás búcsúdala az *Alsókubini kéziratban* (1782 k.) maradt ránk, a történet azonban a XVIII. század első felében, gróf Almási János idejében (†1765 k.) Gyöngyös környékén játszódik. A háromstrófás dalszöveget Stoll Béla találta és publikálta,⁷ aki egyúttal arra hívta fel a figyelmet, hogy a halálra ítélt kondás éneke a motívumok és formulák szintjén akár betyárballadánk „ősének” is tekinthető.

A műfaji, tematikus, motivikai és szövegszerű azonosság és a költészettörténeti háttér minél aprólékosabb feltárása miatt nemcsak kandidátusi disszertációmban, hanem később több külön tanulmányban⁸ is visszatértem a kivégzési búcsúdalokra, melyek utolsó példáit – ponyváról és kéziratokból – a XIX. század első feléből ismerjük.

Sikerült szövegszerű egyezéseket kimutatnom a *Zöld Marci és szeretője nótái*⁹ című 1817-es (majd 1847-ben újranyomott) ponyvakiadvány, valamint az 1836-ban elfogott és kivégzett Milfait Ferkó (Sobri Jóska cimborája) kéziratban fennmaradt, állítólag „maga csinálta” (!) kivégzési búcsúéneke között.¹⁰ A *Kegyetlenségünknek meg van adva bére...* kezdetű 5 versszakos Milfait-féle búcsúéneke eredetileg Zöld Marci, Becskereki, Palatinszki és a vármegye urai között lezajlott párbeszéd kiragadott részleteiből, valamint Milfait kivégzéséhez adaptált sorokból állott.

Pogány Péter kutatásai szerint¹¹ a Zöld Marciról szóló hosszú ponyvasorvet egy debreceni diák, később evangélikus teológus professzor, Erdélyi József (1795–1863) írta, aki minden bizonnyal jól ismerte a halotti búcsúéneke műfaját, s a megszokott formulákon kívül több különböző korú népi és közköltészeti (félnépi) szövegrészletet és utalást illesztett be versébe. Ennek a heterogén eredetű és minőségű ponyvanyomtatványnak (*Zöld Marci és a szeretője nótáji/nótája és egymástól való búcsúzások*) számos részlete alig két évtized alatt bekerült a szájhagyományba (pl. lírai dalként *Hideg szél fúj Észak felől* kezdettel). A ponyva által is elhíresített betyár hősök megjelentek a népművészeti tárgyakon¹² és gazdag közköltészeti és irodalmi utóéletük

7 STOLL, *Két népballada-változat...*, i. m., 62–63.

8 KÜLLŐS, *Kivégzés előtti...*, i. m. és UÓ, *A latorköltészet és betyárfolklor összefüggéseiről*, Ethn, 115(2004), 405–433.

9 A betyár személyéről, közköltészeti, folklor és irodalmi utóéletéről összefoglalóan: BÉKÉS István, *Magyar ponyva Pitaval*, Bp., Minerva, 1966, 42–66; POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 97–105.

10 A vers XIX. századi kéziratolvasatán ugyanis ez áll cím gyanánt: *Milfajt Ferenc verse, amelyet kivégzése előtt félórával írt, amely időt Kopácsy József bíró kegyelemből adott neki.*

11 POGÁNY, i. m., 98–100.

12 1833-ból való Oroszi György mángorlójának egyik karcolt képe, amely a betyárok kocsmái mulatozását ábrázolja, és 1889-ből való az a mángorlófa, amely Zöld Marci, Becskereki és Palatinszki találkozását a hadnagyokkal a fegyverneki pusztán ábrázolja (vö. BÉKÉS, i. m., 62–63.) A betyártematika népművészeti „utóéletéhez” tartozik az is, hogy az első lovasbetyár,

támadt.¹³ Mivel a XIX. század első harmadában még élt a bűnözők és betyárok nyilvános kivégzésének szokása, nyilvánvaló, hogy megvolt a társadalmi igény a kivégzési búcsúénekekre, ha valaki 1836-ban Milfait Ferkó nevében is szerkesztett egyet.

A közköltészeti kivégzési búcsúk általam ismert utolsó példája egy borsodi pásztorból lett kisgyőri születésű betyár, Kadar (Kádár?) nevében készült.¹⁴ A szöveget valamely hírvers-író, ponyvaszerző írhatta. A XIX. század 70-80-as éveiben lejegyzett búcsúéneket *Kadar históriája* címmel egy sajóvámosi parasztember, Kosuth Dániel (1835–1908) kéziratos versgyűjteményéből adta ki Kilián István.¹⁵

A juhászból rablógyilkossá vált, végül Miskolcon „Húsvét szombatjának gyászos hajnalán” felakasztott Kadar 46 soros búcsúversében¹⁶ – a műfaj követelményeinek megfelelően – E/1. személyben beszél: visszapillant életére, gonosztetteire, de erkölcsi eltévelyedéséért elsősorban korhely apját okolja. Megnevezi egyik tette társát, úgymond „kenyeres pajtását”, Révész Mihályt is. Nem berzenkedik a tetteiért járó halálos ítélet ellen, énekét (a XVII–XVIII. századi közköltészet ismert formuláival) így fejezi be:

Erdők, hegyek, völgyek engem sirassatok,
Kik gyenge testemnek árnyékot adtatok,
Mázolt színnel mázolt halálom hallyátok!
Siess, mester, kérlek, menjen frissen végre,
Mert meghasad szívem fájdalmas beszédbe.
Nyakam törő kezéd ne légyen restségbe!
Utolsó mondásom, végső bútsuzásom.¹⁷

Angyal Bandi körözési képe, valamint Milfait Ferkó Bucher Ferenc által készített könyomatos kivégzés előtti ábrázolása mézesbáb (ütő) mintaként élt tovább a hagyományban. KÜLLÖS Imola, *Betyárok könyve*, Bp., Mezőgazdasági, 1988 (Néprajzi Kiskönyvtár), 1, 2. és 5. kép.

13 Wándza Mihály 1817-ben népszínművet írt Zöld Marciról, Vörösmarty 1831-ben verset Becskerekiről. Ők ihlették Gaál József *Haramiacsók* című elbeszélését (1835) és Petőfi betyárverseinek egy részét (*Pusztai találkozás*, *Zöld Marci*).

14 Ilyen családnevű bűnözőről vagy betyárról a XX. századi kisgyőri hagyomány nem tud. (Tóth Arnold szíves szóbeli tájékoztatása.)

15 KILIÁN István, *Kosuth Dániel sajóvámosi kéziratos verseskönyve = Borsod megye népi hagyományai*, szerk. BODGÁL Ferenc, Miskolc, 1966, 420–421. Kilián megjegyzi a kéziratos füzet összeállítójáról, Kosuth Dánielről, hogy jó mesélő, olvasott, verseket szerető (verseket gyűjtő és írogató) parasztember, egy ideig községi bíró is volt. Versgyűjteményében irodalmi, félnépi költeményeket és népdalokat jegyzett le.

16 A verselés egyenletlenségeiből, hiányos rímpárjaiból arra következtettek, hogy ez a búcsúének eredetileg hosszabb lehetett, talán a másolgatások során rövidült le.

17 KILIÁN, *i. m.*, 421.

Jelen dolgozatomban középpontjában egy ponyván, a XIX. század első évtizedeiben kiadott kivégzési búcsúének áll, amelyet két Debrecenben kivégzett rabló katonára egyike, bizonyos Kapros János, szoboszlai születésű legény „mondott el”.¹⁸

Erről a ponyváról tudtam, korábbi tanulmányaimban hivatkoztam is rá, de csak akkor vált igazán érdekessé számomra, amikor Csörsz Rumen István *Huszar dal* címmel megtalálta szövegváltozatát egy XVIII. századi kéziratos énekeskönyvben.¹⁹ Már majdnem be is szerkesztettük az RMKT XVIII. század köz-költészeti alsorozatának 3. kötetébe, a törvényen kívüliekről szóló fejezetbe mint egy „lator katona búcsúénekét”, amikor észrevettem, hogy a kéziratos szöveg nem más, mint a ponyva III. versének átdolgozott és romlott változata. Kérdésessé vált tehát: melyik szöveg a korábbi, ún. őszöveg, illetve mikori is a ponyva?

Pogány Péter ponyvaantológiája²⁰ a forrás lelőhelye és kiadási időpontjának megjelölése nélkül hivatkozik a *Debrecenben felakasztott két katonák Életének rövid Le-írása* című kiadványra, és be is mutatja első szövegoldalát.²¹ A *Két felakasztott katonának a' nótájából* egyértelműen kiderül, hogy a templomot kirabló két garázda katona, Kapros János és Márkus Samu valóban létező személy volt, akiket Debrecenben nagy nyilvánosság előtt végeztek ki.

Békés István monográfiája²² jóval hosszabban foglalkozik a bűnügyi históriának felfogott, 8 oldalas, négy (általam megszámozott) részből álló verses ponyvával,²³ amit ő a XIX. század elejére datál. (E valószínűsíthető dátum miatt ki is kellett hagynunk kiadás előtt álló XVIII. századi forrás-antológiánkból.) Részletesen ismerteti a szöveg tartalmát, bemutatja stiláris jellemzőit, majd közreadja a teljes szöveget.²⁴

Műköltészet, népballada, kántorbúcsúztató – e három poétikai elem beütése ismerhető fel a két felakasztott katona történetének feldolgozásában. Az első rész hangvétele annyira különbözik a másik kettőtől, hogy szinte arra kell gondolnunk: a bevezetőnek adott, választékos Himfy-strófiák és az utána következő ballada-búcsúztató főrészek nem is egyazon tollból erednek. Még az sem lehetetlen, hogy e tragikusan negédes versszakokat máskor, más célra szerezték, s csak később csapták, csatolták hozzá a való históriához.

– állapítja meg Békés.²⁵

18 A teljes szöveget kiadta BÉKÉS, *i. m.*, 21.

19 *Kajdásy Julianna-ék.* (1789 után) STOLL 1106. 40a–41b.

20 POGÁNY, *i. m.*, 83.

21 *Uo.*, 84. (73. kép).

22 BÉKÉS, *i. m.*, 18–19.

23 Békésnél még „Nyomdai jelzés és évszám nélkül. OSZK.”

24 BÉKÉS, *i. m.*, 20–21.

25 *Uo.*, 18.

A további szövegelemzés és értelmezés érdekében – Csörsz Rumen István segítségével – újraközlöm a teljes ponyvaszöveget betűhíven, de a jegyzetelést megkönnyítendő számozott sorokkal.²⁶ A ponyvafüzetnek az OSZK két eltérő példányát is őrzi (PNy 742 és PNy 6.178), de egyik sem maradéktalanul azonos a Békés közölte szöveggel. Annak Toldaléka (IV.) például három versszakkal, 12 sorral rövidebb. Az alábbiakban a PNy 742 jelzetű ponyvát adom közre, mivel ez áll közelebb Békés kiadásához. Címlapján koponya kígyóval, elfújtt gyertyával, ásóval és kapával.

K A P R O S J Á N O S
É S
M Á R K U S S A M U,
Debretzenben fel-akasztott két Katonák'
Életének rövid
L e - í r á s a ,
é s
N Ó T Á J O K .
Nyomtatott ebben az Efstendőben

[I.]

Ha csak ugyan meg-kell halnom,
Nints e földön gyámolom,
Illy hirtelen el-kell múlnom
Jaj irtózva gondolom!
5 Óh nagy Egek ti tudjátok,
Mondjátok bús szívemnek:
Illy fzőrnyen mért fzagatjátok,
Fonalát életemnek.
Életemnek szép virága,
10 Immáron el - hervadott,
Szívemnek minden vígsága
Már tőlem el - maradt,
Óh ragyogó Tsillagzatok
Ha vóltam kedvetekbe.
15 Sorsomon szánakoztatok
Vegyetek kebletekbe.

6 Mondjátok [vö. PNy 6.178]

26 Az emendálásokat dőlt betűvel jelzem.

[II.]
KÉT FEL-AKASZTOTT KATONÁNAK
A' NÓTÁJA.

Debretzennek tér Mezején,
A' minap reggel idején,
Két Katonát egymás mellé
Homlokkal a' Város felé
5 Függesztettek két szál fára,
Nagy sok Nép' fzeme láttára,
Kik halálra ítéltettek,
Mellyre ki - is kísértettek.
Hijába kértek kegyelmet,
10 Nem nyerhettek engedelmet,
Mert halálos bűnök miatt
Nem adtak nekik Grátziát.
Jaj egy szerentsétlen Óra
Nékik nem ütött - ki jóra.
15 Éjjel a' Templomra mentek,
A' mellyben vóltak sok Szentek.
A' Szentséget ki - rabolták,
Hogy ki - tudják nem gondolták.
De ki - tudódván a' tettek,
20 Mind a' ketten fel - köttettek. —
Az edgyiknek, míg meg-nem hólt,
A' neve KAPROS JÁNOS vólt,
A' másiknak MÁRKUS a' ki
Leg-nehezebben múla ki.
25 „Vitéz Pajtásink! kik vagytok,
„Ti minket mindjárt itt hagytok,
„E' példánkon tanuljatok
„A' Szentséghez ne nyúljatok!“
Így fzóllottak, és ki - múltak,
30 Tűnt napjaik eddig nyúltak. —
Karjaik fel - pántlikázva
Szép virágokk al tzi-frázva
Vólt egész Napnyúgotáig,
Dél után nyóltz óra tájig,
35 Mert akkor őket le - vették,
Koporsó nélkül temették.

Sok szép Menyetske, sok szép L'ány
Még Gavallér sem egynehány
Sétált - ki, míg fenn - függöttek,
40 Nézésekre mentek, jöttek.

[III.]

KAPROS JÁNOS NÓTÁJA

Zápor könnyeket hullatok
Vas billintsek alattatok,
Ha fátumit Életemnek
Írom az emberi Nemnek.
5 Én Szoboszló Városában
'S annak edgyik oldalában
Születtetem e' Világra
Kínra és nyomorúságra.
Jó Szüleim fel - neveltek
10 Bennem sok örömet letek,
Vóltam - is egy derék Legény
Ámbár nem gazdag - tsak szegény.
Arra vitt Magyar termetem,
Hogy Császár' Szolgája lettem,
15 Szolgáltam - is hűségesen
Mindenkor dítséretesen.
Tizenöt Esztendőök alatt
Betsületem elébb haladt,
Ügyelt a' Hadnak Vezére
20 A' Kapros János' nevére.
A' míg a' fegyvert viseltem
Tsak egy páltzát se szenvedtem,
Vígan töltöttem él'temet,
Áldottam jó Iftenemet.
25 Harmintz esztendős koromba
Vettem részt a' siralomba,
A' mikor szép napom' dele
Bús homályban merüle - le.
Márkus Samu Vitéz társom
30 Vólt az én meg - hitt Pajtásom,
Mikor mentünk éjtszakára
Belényesnek tájékára.

Mikor Kvártélyba bé fzáltunk
 Nem vólt nékünk semmi bajunk,
 35 De tsak hamar más estvére
 Kerültünk a' más kezére.
 Hogy egy Tsárdába bémentünk
 Hol a' borból jól bé - vertünk,
 A' bor el - vette eszünket
 40 És rablókká tett bennünket.
 Mert egy Oláht meg - támadtunk,
 Nálla semmi pénzt nem hagyunk,
 Mind el-vettük a' mi tsörgött
 Ámbár eléggé könyörgött.
 45 Másik tettünk' a' mi nézi
 A' mi bűnünket tetézi,
 A' Templomban bé - rontottunk,
 'S egy két gyertyát kirablottunk.
 Jaj de úgy van mindenképpen
 50 A' gonoszság ki - súlt szépen.
 Mi se' tudtuk ezt titkolni
 Meg - kellett nékünk hódolni.
 Azonnal meg - fogattattunk,
 Debretzenbe hozattattunk,
 55 A' hol sok kínzást ki - kellett
 Állni a' vallatás mellett.
 A' Debretzeni Tömlötzbe
 Vóltunk lántzok közt kötözve,
 Debretzenben ment ránk ki a'
 60 Haláltt-hozó Szententzia.
 Sírt az Anyám, Bátyám, Néném,
 Sírt a' Nép, hogy meg - halok én,
 Jaj de az Óbester' szíve
 Rajtam meg nem könyörüle.
 65 Az Epres - Kerti Tsárdánál
 Ásatott el két tölgyfa szál,
 Semmit sem érvén sok jaj fzonk²⁷
 E' leve a' mi Koporsónk.

38 bé - vertünk [értelem]

27 A 67. sor – talán csak figyelmetlenségből – hiányzik Békés szövegkiadásából.

70 Juliusnak Hónapjába
Estünk a' kínok árjába,
Tizedegyedik napjára
Mentünk az Akasztófára.
Barátim! kiket fzerettem,
Imádkozzatok érettem,
75 Mindennek kik jók valátok,
Kívánom Iften hozzátok!

[IV.]

TOLDALÉK

Az egész Föld' kerekségén
Nints nálam szomorúbb Legén,
Ha el - gondolom életemet,
Bánat borítja szívemet.
5 Az én piros két ortzámat
Szép gyenge ábrázatomat,
Szomorúságom fonnyasztja
Örömöm el - távoztatja.
Mostan vagyok leg - ékesebb,
10 Ifjúságom leg - kedvesebb,
'S ha a' *Sorsom* jut eszembe,
Tsak búsulok keservembe.
Ha meg - gondolom magamat,
Hogy majd el - vágják hajamat;
15 Hullanak zápor könnyeim,
Keservesek esztendeim.
Mi haszna szép virágzásom,
Ha mindjárt lesz hervadásom.
Mihelyt katonává leszek,
20 Az örömökről le - teszek.
Tsak az a' Lelkemnek nehéz,
Hogy akár kire fzemem néz
Mind tsak könyhúllatást látok,
Magam - is könnyet húllatok.

25   Jaj be keserves élet e'
                       A' ki mihelyest születe,
                       A' ki mihelyt Ferentz János
                       A' Katona vele számos.
                           Ífítenem! Szánj-meg engemet,
 30   Könnyebbítsd-meg bús szívemet,
                       Hadd találjam - meg kedvemet,
                       Míg el - végezném él'temet.

27 Vö. PNY 6.178: Ferentz, János. (Ez a felsoroló megoldás a jobb, hiszen a 25–28. sorban arról van szó, hogy a közemberek fiai nem kerülhetik el a katonaságot.)

A ponyvavers első 16 (cím nélküli, Himfy-strófákba írott) sora (*Ha csakugyan meg kell halnom / Nincs e földön gyámolom...*) műfaját tekintve keserves, és felfogható az akasztás előtt álló Kapros János lírai monológjaként. Ez a kezdősor pár előfordul még két másik, XIX. század eleji kéziratban is.²⁸ A Kardos Antal-énekeskönyvet 1823-ban írták össze, Szendrey Sándor gyűjteménye 1812-es datálása, debreceni illetőségű, s az énekhez ezt a megjegyzést fűzték: „Murányi János, a' kinek fejét vették.” Tehát ebben a kéziratban is egy kivégzéshez kapcsolták a ponyva bevezetőjeként kiadott lírai keservest, ami arra utal, hogy a két rabló katona debreceni akasztását bemutató és kommentáló datálatlan ponyvafüzetet csak 1812 után szerkeszthették egybe s adták ki. Az I. ének négy utolsó sorának hangvétele és stílusa, rímei a debreceni kollégiumi diákköltészet érzékeny daliból ismerősek.

A ponyvafüzet 32 soros *Toldaléka* (IV.) egyébként olyan katonakeserves (*Az egész föld kerekéségén / Nincs nálam szomorúbb legén*), amely korábbinak tűnik, az első három résznél, akár XVIII. századi is lehet, sorpárjai (motívumai) a XIX–XX. századi népköltészet katonadalaiban élnek tovább. A 21–22. sor változatát Szirmay Antalnak kedves verseként említi, de feltehetőleg már az 1780-as években ismerték:

Csak az nékem igen nehéz,
 Hogy téged ölelget más kéz;
 Az én szemem távulról néz,
 Hogy ne volna nékem nehéz?²⁹

28 STOLL 712. 7–8; STOLL 1200. 19–20.

29 Antonius SZIRMAY de Szirma, *Hungaria in parabolis...*, Buda, 1804, 1807, 33. §. Modern kiadás: SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008 (Téka), 73.

A ponyvavers II. része az elégikus hangütésű kezdet (I.) után száraz, adatszerű leírás a két rabló katonára tetteiről és kivégzésük apró, látványosságszámbarakozó mozzanatairól. Mintha a szerző maga is szemtanúja lett volna az eseményeknek.

A II. és III. vers különbözőképpen tárlja az elítélt katonák bűneit. A II-ban a szentséget (oltári szentséget? kegytárgyakat? vagy magát a szakrális helynek számító templomot?) rabolták meg, s halálos bűnükért megérdemelték a halálos ítéletet, amit nagy publikum előtt hajtottak végre. *Kapros János nótája* (III.) ugyan megemlíti a templomi rablást, de csak egy-két gyertya ellopását vallja be. (Ez pedig talán nem lett volna főbenjáró bűn.) Ezzel szemben bűnbánattal szól részegen elkövetett csárdabeli tetteikről: egy oláh (kereskedő?) könyörtelen kifosztásáról. Ezt az eseményt viszont nem említi a II. ének, amely az elítéltek utolsó szavait is rögzítette – mintha az akasztófa körül álló katonatársaikat intené a jóra:

Vitéz Pajtásink! kik vagytok,
Ti minket mindjárt itt hagytok,
E' példánkon tanuljatok
A' Szentséghez ne nyúljatok!

Ha összevetjük *Kapros János nótájának* E/1. személyben szóló szövegét a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvben talált *Huszár dallal*, szembeötlőek az egyezések és a különbségek. A kéziratos szöveg jóval rövidebb, és mindössze 32 sora (1–8. versszak) tekinthető a 75 soros ponyvai búcsúdal átdolgozott változatának, 9–10. versszak pedig egyedi, egyéni „lelemény”. Láthatjuk továbbá, hogy *Kapros János* „személyi adatai” sem teljesen azonosak a két változatban. A ponyva szoboszlai, a kéziratos vers pedig debreceni születésűnek állítja a garázda katonát. Az E/1. személyben írt ponyvai kivégzési búcsúének hosszabban szól a 30 éves koráig büntetlen, szegény, de tisztességes szülőktől származó Kapros életútjáról. A maga idejében említésre méltó dolog volt, hogy 15 évnyi katonáskodása alatt hűségesen szolgálta a császárt, vitézségét feljebbvalói elismerték, semmilyen kihágása nem volt, egyszer sem pálcázták meg. Talán ezért is reménykedett az utolsó pillanatig a kegyelemben.

A terjedelmi különbségekből is adódó tartalmi hiányok ellenére a szövegszerű egyezések (a bajtársával, Márkus Samuval való barátság; a belényesi kvártélyozás alkalmával történt lerészegedésük; két rablásuk és elfogatásuk, majd a kínzásokkal kísért vallatás emlegetése) nyilvánvalóvá teszik, hogy a nagyon hibás lejegyzésű, helyenként romlott szövegű – talán hallomás után, emlékezetből leírt – kéziratos búcsúéneknek a ponyvavers volt az előképe. A folklorizálódás útján megindult kéziratos változat (a feljegyző emlékezete) csak a sorsfordító, drámai eseményeket tartotta meg a nyomtatott változatból, amely legalább két kiadásban létezett.

Debrecemben születtem
 Béts városán fol nevelkettem
 az magyar termetem aravit
 Hogy császár szolgálvalettem

- 5 Szolgáltam én Hűségesen [15–18. sorok *szó szintű* változata]³¹
 Mindenkor betsületesen
 Ulgyelt az hadok vezére
 A Kapros jános vére

- Markus Samuvitéz társom [29. sorral *azonos* szöveg]
 10 tovoltál [!] az jobarátom
 Míkor mentük étsakára [31–32. sorokkal *azonos* szöveg]
 Beléngyesnek Tajékara

- Míkor avas Télra száltunk [!] [33. sor „félrehallása”]
 Nem volt nekünk szemibajunk [34–36. sorok *szó szintű* változata]
 15 Detsakhamar más estvére
 Kerültünk mi más kezére

- Mert egy olát meg lámontuk [!] [41–44. sorok *szó szintű* változata]
 Kínel szemi Pénzt semhatunk
 Mínd elvetük ami csörgót [43. sorral *azonos* szöveg]
 20 Habár öléget könyörgót [44. sor *szó szintű* változata]

Mástis tőtönk aminezi [45–48. sorok *szöveg*változata]
 Ami bűnünk nek üttézi
 Egy Temloban bérohantunk
 Egy két orajig rabultunk

- 3 [értsd: *arra vitt*]

30 *Kajdátsy Julianna-ék.* (1789 után) STOLL 1106. 40a–41b. A kézirat törzssanyagánál későbbi, a XIX. század első feléből származó iskolázatlan, gyakran hibás és olvashatatlan írás, mely később, az 1830–40-es években hasonlóná válik a kézirat Lovász György nevű tulajdonosához.

31 A változatképződésnek különböző szintjei vannak egy szövegcsaládban: *fonéma, morféma, szöveg, téma.* A szószintű változás egy-két kifejezést érint, a szövegszintű több kifejezés megváltoztatását jelenti. A témaszintű változat rendszerint új szövegcsaládot hoz létre; ezt nevezzük *topogenetikusan (topikus)* változatnak.

- 25 Ottan bizony meg fogatunk [53–56. sorok szövegváltozata]
 Dembretzenbe bévítentünk
 ahol sok kint kólót álnunk
 az íszonyu Valátásért
- Szírt az Bátyám ápáp [!] néném [61–64. sorok szó szintű változata]
 30 Szírt az nép hogy meg halokín
 De az obesterem szíve
 Míraj tuk meg nem kónyórült
- Kőnyóregjetek Pajtásím
 Akík éngem szeretetek
 35 Azttórvént jolmegtacsátok
 Hogy így neesen sorsotok
- Várom Kínt szívem bézárom
 Még sem érkezig azpardom
 Még sem érkezig azpardom
 40 Hejér kesz kengyő en kardo.
- 17 [értsd: *támadtunk*]
 29 [értsd: *Sírt az bátyám, apám/anyám, néném*]
 40 [*Fejér keszkenő a kardon* – ti. a kegyelem messziről is jól látható jelzésére.]

Adatközlő tanulmányom annak a tételnek bizonyítására szolgál, mely szerint

- bizonyos közköltészeti al-műfajok, esetünkben a kivégzési búcsúének évszázadokig életben marad(hat) a „köztudatban” a hagyományos szokások és az olcsó ponyvanyomtatványok, illetve ezek korabeli kéziratos másolatainak segítségével.
- a kivégzési búcsúk legfontosabb strukturális motívumai többé-kevésbé „közkézre” és „közszájra” kerülve, folklorizálódó változatként (aktualizált, lerövidült, esetleg romlott, „félrehallott” szöveggel) megjelennek a paraszti kéziratokban és a szájhagyományban is. A XIX. század 2. felében a törvénytörő személyek kivégzési búcsúi már nem léteznek külön al-műfajként – legalábbis egyelőre nem tudjuk adatolni használatukat –, hanem lerövidült formában, egy-két szakaszos, olykor csak néhány soros terjedelemben, tehát a közhelysorok és motívumok szintjén illeszkednek be egy jelentős, törvényen kívüli társadalmi csoport folklórájába: a betyárköltészetbe.³²

32 L. pl. a *Kecskeméti gavallérok* c. balladás dalt: KÁLMÁNY Lajos, *Szeged népe*, Szeged, 1881–1891, III, 22–23.